

6. Zaključak

Istraživanjem koje je imalo cilj analizirati koliko nogomet može doprinijeti integraciji i društvenoj inkluziji provedenim kroz četiri studije slučaja, nastojalo se dobiti što širi i sveobuhvatniji uvid u specifičnosti i kompleksnosti integracijskog procesa. Prva studija slučaja temelji se na najmarginaliziranijoj europskoj manjini Romima, od kojih su neki rođeni u državama u kojima žive ali nisu integrirani, diskriminirani su i izloženi rasizmu. Poistovjećivanje s poznatim svjetskim i/ili domaćim nogometašima, od kojih su neki u mladosti bili jako siromašni (npr. Pele i Ronaldo) i izbjeglice (npr. hrvatski reprezentativci Modrić i Ćorluka), nada da će dijete postati uspješan nogometaš, za što je nužno redovito trenirati, a da bi mogli trenirati moraju ići redovito u školu, mijenja stavove ne samo igrača (djece i mladića), već i njihovih očeva, da pohađanje škole nije u korelaciji sa životnim uspjehom. Osim toga, mladi igrači trebaju prakticirati zdrav način života i društveno prihvatljivo ponašanje, poštivati zakonodavstvo država u kojima žive. Na ovaj način postupno dolazi do promjena tradicijskih ukorijenjenih stavova u romskoj zajednici, socijalnih i kulturnih normi i vrijednosti, što pridonosi društvenoj integraciji, umanjivanju socijalne distance, segregacije i isključivanja iz većinskog društva. Neovisno hoće li „neki Rom“ postati dobar nogometaš, sklopiti profesionalan ugovor, završetak srednjoškolskog obrazovanja povećava mogućnost zapošljavanja, odnosno ekonomsku integraciju. I dok u Hrvatskoj vidljivo nedostaje radnika te imamo sve veći priljev imigranata (koji npr. ne znaju hrvatski jezik), rezultati pokazuju da u istraživanim državama (Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji) završeno obrazovanje često nije dovoljno da bi poslodavci zaposlili Rome, budući da prema njima još uvijek postoje brojne predrasude (da krađu, da su neodgovorni, lijeni, drugi radnici ne žele s njima raditi itd.). Stoga je važno da Romi igraju i treniraju s djecom drugih etničkih pripadnosti, kako bi se bolje upoznali, postali prijatelji, budući da su ekonomska, društvena i interakcijska dimenzija integracijskog procesa usko povezane i isprepletene. Profesionalnim romskim nogometašima, trenerima i sportskim djelatnicima nogomet osigurava izvore prihode. Sve ovo rezultira vertikalnom društvenom mobilnošću, što u konačnici dovodi do smanjenja diskriminacije i rasizma. Za razliku od drugih Roma, koji integracijom u šire društvo prekidaju kontakte sa sunarodnjacima, ovo istraživanje pokazuje da Romi, bivši nogometaši koji danas rade kao treneri i aktivisti u romskim udrugama, čak i kada više ne žive u romskim naseljima, rade s drugim Romima i tako ostvaruju prihode, ali i postaju posrednici u integraciji, između većinskog društva i romske zajednice, ali i između pripadnika različitih romskih zajednica. Činjenica da su Romi, kako sami navode „braća“, pomaže im u integraciji u etničku romsku zajednicu, unutar članica Europske unije (u primjeru ovoga istraživanja iz Slovenije, Hrvatske, Italije, Mađarske, Češke) ili u tzv. trećim zemljama (Srbije i Bosne i Hercegovine). Tim prilikama u komunikaciji koristite različite jezike i govore: romske (s Romima iz Mađarske, Italije i Češke), južnoslavenske jezike, a kod mlađe generacije engleski jezik. Upravo ove transnacio-

nalne sociokulturne aktivnosti, prenošenje dobrih praksi i osmišljavanje zajedničkih inicijativa – traženje zajedničkih potpora, pomažu u socijalnoj integraciji i inkluziji u većinska zapadna društva. Ovo istraživanje, provedeno multilokalno, pokazuje da se integracijski proces može i treba promatrati i preko granica država te da, iako su aktivnosti transnacionalne, rezultati su i nacionalni i lokalni. Iako kazivači Romi imaju *de iure* građanska prava, nogomet im služi za integraciju, koju objašnjavaju kao smanjenje diskriminacije, nejednakosti, siromaštva i socijalne isključenosti. Istraživanje pokazuje kako pripadnici manjinske zajednice koja je marginalizirana vide proces socijalne inkluzije i integracije u društvo. Nadalje, rezultati pokazuju i osporavaju javni diskurs, da Romi nisu samo pasivni subjekti koje većinsko društvo želi integrirati, već da oni sami osmišljavaju i provode brojne aktivnosti, da svakodnevnim praksama oblikuju i preispituju tradicijski ukorijenjene vrijednosne norme vlastitih zajednica, običaje, prakse itd. Tijekom istraživanja nastojali su mi pokazati koliko se sami trude da budu prihvaćeni i smatrani jednakima, ali i na koje izazove i probleme nailaze kod pripadnika većinskih društava, s pripadnicima drugih etničkih zajednica, ali i unutar romskih zajednica tj. romske zajednice. Stoga smatram da je u planiranju budućih javnih politika za integraciju Roma, kao i drugih manjinskih, imigrantskih i marginaliziranih skupina, važna suradnja i uključivanje upravo njih samih kao sukreatora i posrednika, posebice njihovih provoditelja. Uključivanje obrazovanih Roma pojedinca i udruga na lokalnoj, regionalnoj, državnoj i prekodržavnim razinama, nevladinih organizacija, državnih i međunarodnih institucija važno je jer doprinosi lakšem prenošenju dobrih praksi, osmišljavanju programa te njihovim implementacijama.

Budući da je nogomet pokazao velik potencijal u integracijskom procesu (a smatram da tu ulogu mogu postići i drugi timski sportovi, te glazba i ples, koji također imaju veliku ulogu u romskoj tradicijskoj kulturi) smatram da bi romskoj djeci, dječacima i djevojčicama, trebalo olakšati participaciju u njima. Za početak u osnovnim školama povećati ponudu izvannastavnih aktivnosti. Poticati romsku djecu, posebice roditelje, na uključivanje u ove i druge izvanškolske aktivnosti, osloboditi ih plaćanja članarina, osigurati im besplatnu opremu i javni prijevoz. Nadalje, osigurati trenere i instruktore, koji bi dio stručne trenerske prakse provodili u romskim naseljima i s drugim marginaliziranim zajednicama i osim treninga upućivali njih i roditelje kako da se uključe u regularan rad svih klubova u kojima bi ostvarivali češće interakcije s ostalom djecom, a roditelji s drugim roditeljima, a sve s ciljem društvene, kulturne i interakcijske dimenzije integracija kojom bi se smanjile predrasude i stereotipi te olakšala ekonomska integracija što bi u konačnici doprinijelo i rezultiralo društvenom inkluzijom.

U drugoj studiji slučaja fokus je bio na istraživanju stavova navijača i navijačica, hrvatskih građana, koji nerijetko s tribina upućuju rasističke, šovinističke i neofašističke stavove prema Srbima, Romima (Ciganima), crncima itd. Istraživanje

propituje mogu li, i kako, strani nogometaši pridonijeti društvenoj integraciji i inkluziji različitih imigranata i pod kojim uvjetima. Rezultati istraživanja pokazuju da nogometna igra u tome ima veliku ulogu budući da su upravo preko nogometa navijači prvi puta vidjeli osobu druge boje kože, saznali za brojne gradove i države, kulture, religije itd. Analiza prikupljene etnografske građe, ponajviše intervjui s navijačima i navijačicama HNK Hajduk iz Splita, potvrđuju da navijači vrlo rado prihvaćaju i vole (strane) nogometaše neovisno o njihovoj etničkoj i religijskoj pripadnosti, kao i lokalne Druge, ako daju sve od sebe igrajući za Hajduk. Na promjenu ovih stavova utjecala je promjena makropolitikog konteksta. Raspadom Jugoslavije i ratnim sukobima, za lokalno stanovništvo Drugi postaju Srbi i Crnogorci, ne samo nogometaši već i supružnici članova uže obitelji. I nakon trideset godina, Drugi su „pravi“ Srbi iz Srbije, dok se postepeno prihvaćaju Srbi iz Bosne i Hercegovine, Srbi iz Hrvatske ili nogometaši iz etničkih miješanih obitelji. Krajem 20. i početkom 21. stoljeća, u kontekstu sve raznolikijih i brojnijih globalnih migracija, u Hajduk dolaze igrači iz drugih država pa i drugih kontinenata, različitih vjeroispovijedi i boje kože. Istraživanje pokazuje da i njih navijači prihvaćaju, iako su im prije nekoliko desetljeća igrači crne boje kože bili egzotični, o njima su pričali priče, lokalno stanovništvo ih je nazivalo „đavlima“. Istodobno, crnim igračima protivničkih momčadi s tribina su upućivali i upućuju rasističke uzvike, vrijeđali ih itd. Brojni igrači islamske su vjeroispovijedi, javno ju prakticiraju, no navijači su to kroz čitav istraživani period poštovali i prihvaćali. Jedino što većina navijača ne bi prihvatila, kako kod domaćeg tako i stranog nogometašu je homoseksualna orijentacija, iako i tu građa pokazuje pomake u individualnim razmišljanjima. Na drugo istraživačko pitanje prihvaćaju li nogometaši različite imigrante i građane Republike Hrvatske koji ne pripadaju većinskom stanovništvu, rezultati pokazuju da je stanovništvo s istraživanog prostora od druge polovine 20. stoljeća do danas bilo izloženo susretima s ljudima različite etničke i religijske pripadnosti, manjim dijelom ljudima crne boje kože, te da se stavovi prema njima mijenjaju osim zbog promjene političkog konteksta i zbog utjecaja medijskog diskursa o izbjeglicama. Do početka Domovinskog rata, na istraživanom prostoru prihvaćani su svi pripadnici naroda i narodnosti Jugoslavije. U recentno vrijeme, u kontekstu dobrovoljnih međunarodnih migracija, ovaj prostor postao je privlačan digitalnim nomadima, koje domicilno stanovništvo načelno prihvaća, no pokazuje i predrasude na osnovu etničke pripadnosti. U kontekstu prisilnih, izbjegličkih migracija, vidljiva je razlika u stavovima prema Ukrajincima i drugim izbjeglicama, koja se temelji na boji kože, neznanju o religijskoj pripadnosti, ali i stavovima da su se Ukrajinci odmah uključili u društvo prijema, tržište rada i nastavili u Hrvatskoj obrazovati djecu, za razliku od drugih izbjeglica, uglavnom islamske vjeroispovijedi te tamnije i crne boje kože, koje samo „čekaju socijalnu pomoć“. Dakako da su nacionalne politike, u kontekstu politika imigracije i integracije Europske unije utjecale na navedeno, no intervjuirani navijači ove razlike pripisuju samim izbjeglicama. S druge strane, iako

navijači prihvaćaju nogometaše islamske vjeroispovijedi, većina ih ne bi prihvatila, odnosno ne u većem broju imigrante iste vjeroispovijedi. Istraživanje pokazuje da lokalno stanovništvo sezonske radnike i sadašnje stalne stanovnike iz bivših jugoslavenskih republika, posebice Srbije, u međuvremenu sve bolje prihvaća, granice Drugosti postaju manje vidljive, osim u slučajevima kada ti imigranti, kao i turisti „provociraju“, neprihvatljivim vidljivim markerima identiteta kojima simboliziraju etničku ili navijačku pripadnost. Novi Drugi sada su imigranti, koji kao sezonski radnici dolaze iz azijskih država, no i tu lokalno stanovništvo bolje prihvaća katolike nego imigrante drugih vjeroispovijedi. Svi sugovornici slažu se da je za turističku djelatnost, koja je jedna od najvažnijih gospodarskih grana Dalmacije, važna radna snaga. Istraživanje pokazuje da navijači migrante vide uglavnom kao privremene i sezonske radnike, a njihova razmišljanja o njihovu prihvaćanju najbliža su modelu integracije gostujućih radnika kakva je bila praksa zapadnoeuropskih država prema ekonomskim migrantima, gostujućim radnicima, tj. *gastarbajterima*. Istraživanje pokazuje da bi intervjuirani navijači najradije da strani radnici dođu odraditi sezonu ili da u Dalmaciji borave privremeno te da se nakon nekog vremena vrate u mjesta i države odakle su došli. Veći dio intervjuiranih navijača svjestan je da Hrvatska treba i trajne useljenike, te smatra da bi veći broj stanovnika poboljšao kvalitetu života u manjim obalnim i otočnim mjestima. Većina njih od useljenika očekuje da se oni prilagode sredini u koju su došli, odnosno asimiliraju. No s druge strane, dio ih ističe da ne vole niti kada se netko previše želi uklopiti, vole kada ljudi zadržavaju identitet pa je vidljiv i multikulturalni model integracije, odnosno pronalazak pravog omjera između asimilacijskog i multikulturalnog modela. Neovisno o modelu integracije, većina intervjuiranih navijača smatra da je integracija dvosmjernan proces i spremni su u njemu sudjelovati, jedni s ciljem asimilacije u svoju zajednicu, a drugi u smislu više interakcija i prihvaćanju jedni drugih.

Istraživanje potvrđuje da HNK Hajduk ima iznimno veliku važnosti u životima navijača i navijačku heterogenost. Navijačima se smatra puno veći dio stanovništva Dalmacije i dalmatinskog porijekla, neovisno o njihovoj pripadnosti navijačkoj skupini Torcidi i članstvu u udruzi Naš Hajduk. Istraživanje pokazuje da su navijački i regionalni identiteti jako povezani i da navijanje za Hajduk označava pripadnost zajednici te smatram da se ovaj identitet može smatrati primordijalnim. Iako se svi sugovornici smatraju navijačima i navijačicama Hajduka, analiza etnografske građe pokazuje različite navijačke stavove. Dio intervjuiranih navijača ne odobrava ponašanje dijela navijača, uglavnom *ultrasa*, članova Torcide čije pojedine stavove i ponašanja opisuju rasističkim, šovinističkim i neofašističkim te ih osuđuju. S druge strane dio navijača koji takvo nedemokratsko navijačko ponašanje ne odobrava, ipak previše ne osuđuje, odnosno pokušavaju ga opravdati, što potvrđuje primordijalni regionalni identitet, ali i navijačku subkulturu, neovisno pripadaju li organiziranoj navijačkoj skupini Torcidi. Velik dio istraživanja proveden je s navijačima koji imaju višedesetljetno iskustvo navijanja, uvid u funkcioniranje navijačke skupine

i stavove mladih članova. Njihovim pogledom „iznutra“, ali i „izvana“ jer navijači imaju i generacijski i edukacijski odmak, a neki i geografski budući da su dio života proveli izvan Dalmaciji, ili su iz Dalmacije porijeklom, kroz iznošenje razmišljanja i stavova da bi domaći igrači, vodstvo kluba, stariji navijači organizirani u Torcidu i udruhu Naš Hajduk, kao suvlasnici kluba, trebali raditi na (pre)odgoju dijela svojih navijača kako bi doprinijeli društvenoj koheziji, smanjenju rasizma, šovinizma i drugih radnji navijača koje nisu u skladu sa zakonima. Istraživanje pokazuje da je za intervjuirane navijače važan preduvjet da bi prihvatili stranaca to da stranci/imigranti prihvate Hajduk, kao jedan od ključnih markera identiteta u Dalmaciji, za neke navijače to je čak bitnije nego da nauče hrvatski jezik. Budući da rezultati istraživanja, kao i ranije objavljena literatura, jasno pokazuju da mladi navijači svoje postupke temelje na neznanju, na selektivnoj i izokrenutoj prošlosti koju su usvojili neformalnim i informalnim obrazovanjem, smatram da bi za navijačke udruge i klub, da bi uštedio na plaćanju kazni za ovakva ponašanja i obnavljanja tribina, korisnije bilo uložiti novac u dodatnu edukaciju (mladih) navijača. Zanimljivo je da su se kazivači Romi sami nudili da će oni održati „huliganima“ predavanja i upoznati ih s romskom kulturom i da je bolje da klubovi i savezi to plate njima nego da plaćaju UEFA-i i FIFA-i kazne.

Treća studija slučaja, u kojoj se istraživalo iskustva visokospecijaliziranih hrvatskih trenera, koji su ujedno privremeni imigranti, budući da odlaze raditi na unaprijed dogovorene poslove, dakle ekonomski su integrirani, nailaze na različite izazove u društvenim i kulturnim razinama vlastite integracije, posebice u islamskim državama, a osim toga nailaze na radne izazove trenirajući momčadi sastavljene od igrača različitih etničkih i religijskih pripadnosti. Rezultati istraživanja pokazuju da se društvena i interakcijska dimenzija integracije ovih migranata ne odvija u društvo prijema već u profesionalne krugove te postojanje profesionalnih migrantskih mreža i stvaranje „zajednica“ trenera, a po mom mišljenju i nove dimenzije integracije – profesionalnu transnacionalnu integraciju. Iako je profesionalna integracija bitna i u državi podrijetla, ovdje posebno dolazi do izražaja budući da su ove radne migracije potaknute upravo pozivima drugih trenera i presudne za odlazak u pojedini tim, ne samo zbog profesionalne kvalitete rada već i zajedničkog provođenja slobodnog vremena, katkad i stanovanja, što je posebno vidljivo kada je riječ o migracijama u islamske države u kojima najčešće odlaze bez članova obitelji. Neovisno u kojoj državi rade zajedničko svim trenerima jest da, iako je riječ o iznimno dobro plaćenim i privilegiranim migrantima, ističu da im je nužno tražiti posao izvan Hrvatske, budući da su hrvatski klubovi mali, mogućnosti napredovanja i prepoznavanja u međunarodnim razinama neznatni. Treneri su javne i popularne osobe, imaju brojne pratitelje na društvenim mrežama, lokalno stanovništvo ih poziva na druženja, no istodobno većina vodi osamljen život u uskom krugu poslovnih suradnika. Ovisno o dobi, obiteljskim prilikama, vremenu migracije i mjestu zaposlenja svaka promjena kluba pokazuje nove integracijske izazove, ali i

transnacionalne obiteljske prakse. S druge strane, ove migracije omogućuju uvid u druge, kulturološki udaljene kulture o kojima rado pričaju kao zanimljivom i ispunjenom životu. Europski nogomet uspješniji je i razvijeniji od azijskog, afričkog i sjevernoameričkog, već sada u klubovima igraju brojni strani nogometaši, vlasnici klubova su nerijetko stranci te je izgledno da će ovakve migracije trenera, članova stručnih stožera i drugih osoba u sustavu sporta između država i kontinenata biti sve brojnije. Analizirajući prikupljenu građu smatram da ovi profesionalci integracijski proces vide kao interkulturalni i multikulturalni model, no ne na razini države prijema već u klubu u kojem rade. Istraživanje pokazuje da za rad u ovakvim okruženjima nisu dovoljna samo znanja iz domene sporta, već i znanja o različitim religijama, običajima, mentalitetima, pravilima – poželjnim ponašanjima odnosno vještine rada u multikulturalnim okruženjima i interkulturalna komunikacija. Za sada stjecanje ovih kompetencija prepušteno je volji pojedinog trenera i osobe, koliko i na koji način će se pripremiti za rad u određenoj državi ili klubu. Stoga smatram da bi u budućnosti trebalo osmisliti i ponuditi izbornu edukaciju za redovne i izvanredne studente, odnosno kroz vid cjeloživotnog obrazovanja kao mogućnosti dodatnih priprema za život i rad u različitim kulturološkim okruženjima, uključujući religijske karakteristike ne samo država primitka već i nogometnih momčadi.

Polazeći od saznanja da su suvremena društva, kao i nogometne reprezentacije, rezultat brojnih povijesnih i suvremenih migracijskih procesa, u zadnjem poglavlju knjige analiziraju se razlike (ne)potrebne integracije, privilegiranih imigranata, vrhunskih nogometaša reprezentativaca. Daje se povijesni pregled reguliranja sportskog, tj. nogometnog državljanstva i dodatna reguliranja formalnih mogućnosti nastupanja za određenu reprezentaciju. Analiziraju se korištenja tih mogućnosti i individualnih razloga odabira nastupa za reprezentaciju države koja nije država rođenja nogometaša. Istraživanje pokazuje da se takvi slučajevi najčešće događaju u zemljama koje imaju veliki priljev imigranata, koje su imale kolonije i brojne dijasporske zajednice ili čije su nogometne lige iznimno jake i gdje je velika konkurencija nogometaša. Rezultati istraživanja pokazuju višestruke prakse. Posebno se ističe odabir države podrijetla roditelja, djeda ili bake što ujedno pokazuje ne postojanje identifikacijske dimenzije integracije imigranata i njihovih potomaka u društvo prijema te da se nacionalni identitet iz države podrijetla prenosi i zadržava kroz obitelj i etničku, imigrantsku zajednicu. Pojedini reprezentativci igraju u jakim međunarodnim klubovima u jednoj državi te za reprezentaciju druge države u kojoj nikada nisu živjeli, ponekad čak niti njihovi roditelji. Rezultati istraživanja ukazuju na mogućnosti dobivanja privilegiranog, oportunog državljanstva. Tijekom istraživanja uočili su se potencijalni pozivi vrhunskim nogometašima u drugu državu zbog igranja u reprezentaciji, dakle dobivanja državljanstva države u kojoj ne trebaju niti živjeti, već sportskim umijećem doprinosti njezinoj promociji. U konačnici, nitko ne postavlja pitanje integracije tih sportaša, znaju li jezik, kulturu, pravni poredak i sl. države za koju nastupaju, čije državljanstvo dobivaju.

Zaključno, kvalitativno etnološko istraživanje temeljeno ponajviše na intervjuima s različitim ljudima koje povezuje globalno popularna nogometna igra, pokazuje da je integracijski proces vrlo kompleksan, no ujedno i selektivan, posebice kroz prakse tko se treba integrirati, što taj proces treba uključivati, kako ga tko vidi i tko ga provodi. Istraživanje još jednom pokazuje da su Romi, iako pravno i politički integrirani, diskriminirani i često izloženi rasizmu i rasijalizaciji. Primjerice, s jedne strane, Republika Hrvatska potiče dolazak stranih radnika, koji ne znaju hrvatski jezik i kulturu, neki od njih nisu bijelci (npr. Indijci, Nepalci, Filipinci), niti katolici, no hrvatski poslodavci ih zapošljavaju. S druge strane Romi koji su također indijskog porijekla, rođeni u Hrvatskoj i hrvatski građani, znaju hrvatski jezik, velik dio je katoličke vjeroispovijedi, većina ih je završila redovno obrazovanje u Hrvatskoj, zbog boje kože i predrasuda teško dobivaju posao i ostaju na marginama društva. Ovaj primjer rasijalizacije, koji (Pierre, 2020: 220) objašnjava kompleksnim „povijesnim i društveno-političkim procesom pripisivanja ... inferiornog statusa na temelju pretpostavljene biološke razlike”, pokazuje da je on prisutan prema Romima u istraživanim državama. Također treba spomenuti da su se u Dalmaciji svi ljudi tamnopuske boje kože nazivali Cigan/Cigani, a ovaj etnonim i danas se koristi za vrijeđanje i omalovažavanje Drugih na nogometnim utakmicama i grafitima u javnim prostorima. Od migranata, posebice izbjeglica koje iz bliskoistočnih i afričkih država u Hrvatskoj dobivaju međunarodnu zaštitu, očekuje se da nauče jezik, kulturu, vrijednosne norme društva prijema, proces verificiranja svjedodžbi i diploma dugo traje, a još duže i teže traje njihovo uključivanje na tržište rada, društvena i kulturna integracija, dok su politička i pravna dimenzija često najteže ostvarive i dolaze posljednje. Na kraju istraživanje pokazuje da za elitne i privilegirane imigrante, u ovom slučaju vrhunске sportaše, reprezentativce (no moglo se navesti i npr. bogataše koji dobivaju državljanstva na temelju financijskih ulaganja) nije potreban integracijski proces. Ovo ukazuje da većinsko društvo, njegovi pripadnici i kreatori javnih imigracijskih politika nemaju ista očekivanja od različitih tipova imigranata. Istraživanje pokazuje da je pitanje integracije u globalu povezano s etničkim porijeklom, rasom, vjeroispovijedi, a dodala bih i društvenom klasom, profesionalnim znanjima i vještinama imigranta. Za razumijevanje integracijskog procesa važno je promatrati i odnose moći, kulturni, socijalni i financijski kapital, društvenu nejednakost, ekonomske i političke prakse u demokratskim društvima. S druge strane istraživanje pokazuje da na stavove prema Drugima i Drugačijima, koji otežavaju društvenu inkluziju jako veliku ulogu imaju stereotipi, predrasude i u konačnici nedostatak obrazovanja i socijalna interakcija. I dok se za obrazovanje mora sjediti, čitati pa i učiti, za interakcije je dovoljno zajedno igrati nogomet! Istraživanje potvrđuje da je nogomet danas nedvojbeno najrašireniji i najpopularniji sport, i kao takav važan medij za integraciju u većinsko društvo, ali i nadilaženju i brisanju različitih granica (etničkih, religijskih, simboličnih) među grupama i pojedincima. Unatoč tome što su utakmice i sportski tereni često mjesta najburnijih

navijačkih ekspresija, koje su ponekad u suštoj suprotnosti s demokratskim normama, profesionalno, amatersko ili rekreativno igranje u istom nogometnom klubu, boravak na nogometnom kampu i turniru pospješuje stvaranje prijateljstva kod igrača unutar iste momčadi, prihvaćenost nogometaša od drugih igrača, ali i publike, doprinosi socijalnoj uključenosti, smanjenu međuetničkih sukoba i vršnjačkog nasilja.